

S:t Olof

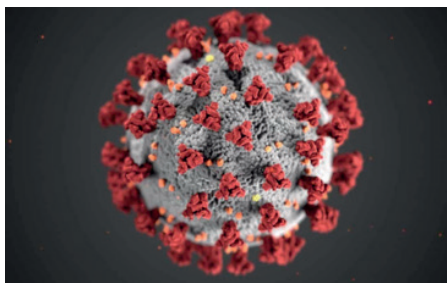
Nr 3 – 2020 Årg 30

Medlemsblad för Torshälla
hembygdsförening S:t Olofs Gille

Coronaviruset, Covid-19 har tvingat oss att ställa in S:t Olofs Gilles och Bergströmska gårdens hela SOMMARPROGRAM 2020

Forts. från S:t Olof Nr 2 – 2020

Saxad aktuell info från FHM m.fl.

Du som är över 70 år

Här finns råd till äldre om smittspridning, vilket stöd som finns att få och om dina rättigheter i hälso- och sjukvården. Sök vård om du behöver akut hjälp

- Vid frågor om symtom och vård som inte är akuta, ring 1177 eller gå in på [1177 Vårdguiden](#).
- Vid akuta, livshotande tillstånd, ring 112.
- För allmänna frågor om covid-19, ring 113 13.
- Om du är orolig, ring Äldrelinjen på 020-22 22 33, vardagar kl. 8-19, helg 10-16.

- Det är viktigt att den som behöver sjukvård för svåra och akuta tillstånd inte undviker att söka hjälp på grund av rädsla för covid-19.

Undvik nära fysiska kontakter

Hög ålder är den främsta riskfaktorn för att få allvarigare symtom vid covid-19. Om du är över 70 år uppmanas du därför att:

- begränsa nära kontakter med andra.
- undvika platser med många människor, till exempel affärer eller kollektivtrafik.
- promenera gärna utomhus
- be om hjälp med att handla mat och uträtta ärenden. Kontakta din kommun om du inte har någon som kan hjälpa dig. [E-hälsomyndigheten](#) har information om vad som gäller för att hämta ut receptbelagda läkemedel på apotek åt någon annan.

[Läs mer om Folkhälsomyndighetens rekommendationer till dig som är över 70 år](#)

Mera information följer på sista sidan

Åldermannen har ordet

Som ni ser av detta nummer 3 av Sankt Olof har vi tvingats ställa in mycket av den utåtriktade verksamheten. Det vi kan fortsätta att utveckla är exempelvis vårt arbete tillsammans med flera andra hembygdsföreningar i Södermanland rörande Karin Larsson med utställningar i Torshälla, Kjula, Jäder, Fogdö och i Strängnäs och med föreläsningar, cirklar om Karin Larsson som formgivare och inspiratör. Ni finner mer information här i Sankt Olof på sid. 6 om Karin Larsson och det pågående Hantverksprojektet.

Men, även om vi måste ställa in och flytta fram många program och aktiviteter och att Torshälla Marknad inte blir av och Historisk afton först nästa år, använder styrelsen tiden till att arbeta internt med att snygga upp Bergströmska gården, ordna samlingar i tydligare presentationer och vara en, än mer anlitad, kunskapskälla för allmänheten främst om Torshällas historia. Och som ni ser här i Sankt Olof, publicerar vi viktiga och kunskapsrika artiklar om mindre kända delar om vårt Torshälla. Hembygdsföreningen finns och behövs!

*Styrelsen för
Torshälla Hembygdsförening
Sankt Olofs Gille*

Torshälla är en av Sveriges äldsta städer och, enligt kommunreformen 1971, endast en av tre som tilläts behålla epitetet ”Stad”.

Motion 1973 K315 behandlade begreppet ”Den svenska staden” och för att bringa klarhet i begreppen stad beslutade riksdagen följande för att undvika förvirrande begrepp, termer och uttryck.

Vid den riksomfattande kommunreformen 1971 avskaffades alla kvarvarande skillnader mellan kommuntyperna landskommun, köping och stad. Därför ansågs det inte finnas någon anledning att nominellt upprätthålla en obefintlig statusskillnad mellan kommuner.

En enhetlig kommunbeteckning kom därför att införas från och med den 1 januari 1971. De enda samhällen som efter reformen 1971 tilläts epitetet ”Stad” är Stockholm, Sigtuna och Torshälla. Stockholm äger epitetet Huvudstad. Ett särfall är Eskilstuna kommun, där Torshälla har en särskild kommundelsnämnd benämnd **Torshälla Stads nämnd**.

Några klipp ur Anders Elfsbergs faktainsamling Torshälla 700+

DE ÄLDSTA STÄDERNA I SVERIGE

Arkeologiskt belagda
(Sluten stadsplan med gatunät)

Enligt Dick Harrison 2011
(Utom Birka och städer i dåvarande Danmark Ex.: Lund, Malmö m.fl.)

1000-tal: Sigtuna, Skara, Lödöse.

1100-tal: Visby (helt svenskt först 1280)

1200-tal: (tidigt) Söderköping, Kalmar

1200-tal: (sent) Stockholm, Nyköping, Örebro, Arboga, Jönköping m.fl.

Ingen av dessa städer har sitt första privilegiebrev bevarat. Alla de tidigaste privilegiebreven är sedan länge försvunna. Äldsta i Sverige bevarade stadsprivilegiebrevet är Jönköpings från år 1284, privilegier som förnyades redan 1288, endast fyra år senare! Stockholms äldsta bevarade privilegier är från 1436.

Docent Ahnlund skriver i samma, ovan citerade uppsats, angående dessa brev.

”...Stockholms äldsta privilegier gingo förlorade genom vålded redan i början av 1400-talet. Flera av våra förnämsta medeltidsstäder, såsom Kalmar, Linköping, Skara, Söderköping, Ystad och Åbo, sågo tidigt sina äldre arkivbestånd nästan fullständigt förstöras. Ja det kan frågas – om någon enda medeltidsstad helt skonats”.

SVEARNAS HISTORIA I ÖSTERLED FRÅN 800-TALET

(ur krönikorna från Kiev och Novgorod)

Härskarna i både Kiev och Novgorod var vid grundläggandet på 800-talet av skandinavisk härkomst och hade nära släktband med kungafamiljerna i Svealand ända in på 1100-talet. Banden bröts slutgiltigt på 1130-talet då invånarna i Novgorod infördes i en sorts demokrati och folket valde egna härskare.

Med tiden uppstod då en intressekonflikt och Svearna satte in stora militära resurser på att få ett eget fäste i Finska viken, vid floden Nevas mynning, där idag miljonstaden Sankt Petersburg ligger. Handeln på Östersjön var viktig och floden Neva

var nyckeln (eller låset om man vill) till hela handeln med hela Ryssland.

Erikskrönikan berättar om händelser år 1187. ”Kareler” plundrar och bränner Sigtuna och det närliggande biskopssätet, samt ärkebiskopen Johannes själv.

Erikskrönikan nämner inget om vad som hände året efter, men det gör Novgorodkrönikan med en kort notis som kan vara av intresse för Torshällas del.

Citat ur Novgorodkrönikan: svensk översättning från fornryska och kyrkslaviska av Gun Eile 2016:

År 1188: (år 6696 ortodox tideräkning).
”...*Det året blev Novgorodbor plundrade av Varjager (vikingar på slaviska) på Gotland. Nemtsy i Choruzjka och i Novotorzjok. Och på våren släppte man inte en enda av sina egna män från Novgorod till andra sidan havet, inte heller gav man någon ledsagare (lotsur) åt varjagerna, utan sände iväg dem utan fred.*”

Tidigare ur Novgorodkrönikan:

År 1142: ...*Samma år kom svearnas kung och en biskop i 60 snäckor mot gästerna som hade kommit från andra sidan havet i tre skepp. Och de drabbade samman, men uppnådde intet, och de skilde ut tre skepp, och slog ihjäl 150 av dem.*

(Mot gästerna tolkas som att Svearna attackerade handelsskepp på väg till Novgorod.)

År 1164: ...*Svearna kom fram till Ladoga, och Ladogaborna brände ned sina hus, men själva stängde de in sig i staden med posadnik (borgmästare) Nezjata, och skickade efter fursten (Alexander Nevskij) och novgoroderna. De kom fram till staden på lördagen men de hann inget göra för staden, utan led själva stor skada. Och de drog sig tillbaka till floden Voronaja.*

På den femte dagen anlände furst Svatoslav med (fler av) novgoroderna och posadnik Zacharij, och de angrep dem, den 28 maj på heliga Eladijs dag på torsdagen i dagens femte timme. Och de besegrade dem med Guds hjälp, några högg de ner, andra tog de tillfånga: de hade kommit på 55 snäckor, de erövrade 43 snäckor; och få kom undan, och de var sårade. (Birger Brosa?).

Intressant att notera: ”*de besegrade dem med Guds hjälp*”. Även ”*kättarna*” i öster ansåg sig ha (samma) gud på sin sida.

Det är mycket troligt att förstörelsen av Sigtuna och biskopssätet år 1187 har ett direkt samband med aktionen mot Novgorodska handelsmän år 1188. Svearna ansåg att angreppet var anstiftat eller direkt finansierat och styrt från Novgorod och plundringen av deras handelsmän i Sverige var då en hämndakt, eller gisslantagning sanktionerad av makthavarna i Svealand.

”Karelernas” attack på Sigtuna var troligen i sin tur en hämnd för flera tidigare ”korståg” mot ”hedningarna” i öster som vid minst ett tillfälle (år 1164) trängde ända fram till staden Staraja Ladoga som brändes, långt inne i Novgorods direkta maktområde. Det välplanerade angreppet på Sigtuna verkar dessutom ha varit direkt riktat mot organisatören av ”korstågen”, ärkebiskopen Johannes, personligen.

Professorn i fornlaviska J.J. Mikkola (Historisk tidskrift för Finland 1927) skriver angående notisen från 1188:

”*Motsvarande passus i krönikan har man hittills icke förstått. En ort som heter Novotorzets (Novy Torg) finns visserligen i Ryssland, men hur kunde svenskarna an hålla novgorodska köpmän i Ryssland? Choruzek–Choruzek har man icke kun-*

nat finna. Men nu är saken den att Novotorzets är en rysk översättning av Nyköping och Choruzek, eller Chorjuzk som det även skrives, återger Torshällas gamla namn Thorsharg.”

Den sovjetryske historieforskaren JP Saksolski godtar, i en artikel i *Historiska meddelanden* nr. 29 utgiven av sovjetryska vetenskapliga akademins historiska institut år 1949, helt Mikkolas tolkning av namnen Novotorzets och Churuzek/Choruzjka. Annars brukade sovjetryska forskare av politiska skäl ha mycket svårt att medge några historiska samband med Skandinavien i fråga om nationens bildande.

Professor Mikkolas tolkning från 1920-talet är tydligen ännu aktuell och respekteras av vår tids historieforskare. Om det är Torshälla som nämns redan år 1188 bör det då här ha funnits ett så kallat handelshus (handelsgård, faktori) med handelsmän från Novgorod som kunde plundras på sitt varulager och eventuellt hållas som gisslan. Dessa handelsgårdar var en kombination av bostäder för främmande köpmän, varulager, butik och utlandsambassad, och ofta bestod de av hela kvarter eller stadsdelar, vilket i sin tur förutsätter en välordnad lokal administration och maktutövning. Novgorods handelsmän hade stora handelshus, med egna kyrkor och kyrkogårdar i bl.a. Visby och Sigtuna. Svear, Gutar (och från 1200-talet även Tyska handelsförbund) hade en hel stadsdel med egen (Olafs) kyrka i Novgorod.

Både Svear och Gutar hade handelsgårdar i Novgorod och på flera platser runt Östersjön och Nordsjön redan på vikingatiden och vissa fanns i funktion ännu in på 1500-talet.

En stor och viktig exportvara för Torshälla var järnet från bergslagen, som från 1000-talet framställdes med ny teknik och

kunskap i mer industriell skala, och nu från gruvor i berget till skillnad från den tidigare mer småskaliga framställningen från myr- och sjömalmer. Dessa större mängder järn fraktades enklast via södergående vattendrag till Hjälmaren och sedan via Närje å (Eskilstuna/Torshälla ån) till Mälaren och vidare över Östersjön. (Mälaren var då en vik av Östersjön). För utländska handelsmän med egna båtar var då omlastningsplatsen vid fallen i Torshälla en ändpunkt, närmare ursprunget och källan till det så viktiga järnet kunde man inte komma med sina fartyg.

Novgorod – Rysslands vagg

Novgorod (Rysslands vagga)

(klipp ur "Populär Historia av Maria Kapla & Johannes Ståhlberg)

<https://populärhistoria.se/civilisationer/novgorod>

Enligt legenden grundades staden Novgorod av vikingahövdingen Rurik. Här i Holmgård, som nordborna kallade platsen, hade gotländska handelsmän både egen gård och kyrka. Varje handelsman som förr i tiden färdades på flodsystemet från Finska viken och Ladoga, passerade Novgorod på sin väg till Kiev eller Konstantinopel. Farleden användes flitigt.

Några kilometer uppströms tar den grundslättssjön Ilmen vid, vars omfång och nyckfulla temperament var så ökänt bland sjöfarare att den i folkmun kom att kallas för "Slaviska havet". Strax före sjön sticker en sandig kulle upp i träskmarken på babord sida. Här, i nordvästra Ryssland, låg Rurikovo Gorodisjtje, "Ruriksborg".

Hit kallades, enligt Nestorskrönikan, vikingahövdingen Rurik på 860-talet för att ena traktens trilskande stammar. Och härifrån härskade han med sådan framgång att han och hans ätt lade grunden till den nya staden Novgorod, "Nystad", strax intill.

Novgorod kom sedan att bli vaggan för det stora rike som dagens Ryssland, Ukraina och Vitryssland stammar från.

Rurik och hans män kallades ruser. Riket kallades Rus. Ordet är spännande, och har orsakat huvudbry hos forskarna. Bland annat kopplas det samman med finskans "Ruotsi" (Sverige), och vikingarnas "Roslagen". Betydelsen sägs ha med rodd och roddare att göra.

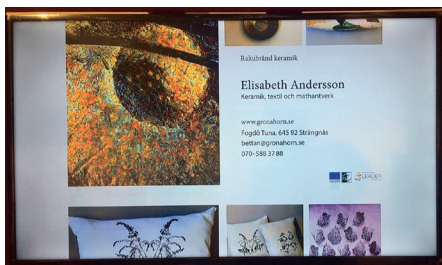
Redigering Benny Flodin

Info om Karin Larsson projektet KARIN formgivare ...

Som jag skrev på min åldermans-/ordförandesida 2 i detta Sankt Olofs Gilles medlemsblad S:t Olof har Karin Larsson projektet om "Karin Larsson formgivare och inspiratör" nu tagit sig vidare från sommarens presentationer på de olika orterna och hembygdsföreningarna mot den större utställningen vecka 41 och 42 i kvarten, Torshälla.

Tretton hantverkare, företagare visar nu sina alster, tolkningar som inspirerats av Karin Larssons liv och verk, i olika tekniker och material i vårt stora gemensamma EU-projekt för landsbygdsutveckling (Leader).

Här nedan ser ni några bilder från sommarens projektpresentationer i Torshällas Kronokvarn.

Text och bilder Tryggve Lundh

Tuna, -tuna sockennamn runt Mälaren av Thomas Gustafsson

Tuna och de sammansatta **-tuna** är vanliga i landskapen kring Mälaren och förekommer glest – men ofta i centralt belägna socknars namn – utanför dem ner till Skåne och upp till Medelpad.

Liksom många andra ord för inhägnad betyder **tun** både ”stängsel, inhägnad” och det område som är inhägnat. Det är ett germanskt ord och motsvaras i engelskan av **town** ”stad” och i tyskan av **Zaun** ”staket”.

Teorierna om **Tuna**-namnen är många: kultplats, handelsplats, försvarsborg, kunglig förvaltningsgård, inhägnat område utan särskild funktion.

Flera av dem ligger vid vattenvägar och många har blivit socken- och hundares-namn. På somliga Tuna-orter har märkliga fornfynd som båtgravfält påträffats. Förleden är inte så sällan gudanamn som i *Närtuna* (Njord) och *Frustuna* (Frö).

I några andra är förleden beteckningar för inbyggare i större områden som *Sollentuna* (*Sollända hundare*, ”Sollandsbornas hundare”) och *Estuna* (*Äsatunom*). Förleden är där genitiv av äsar, ett försvunnet ord för ”de som bor på åsen”. Namnet *Solland* lever inte kvar och äsar är ett inbyggarnamn som är äldre till sin typ än de fick som bodde i Tuna. De kallades *tunabor*. Ordet drogs samman i *Tumbo socken* och *Tumbo kvarn*. Troligen har många **Tuna**-namn varit osammansatta från början, ett ord för en gård med speciell funktion. Det blev opraktiskt och man skilde dem åt med olika förleder. En sådan är *Sä-* (Sjö-), här liksom annars ett tecken för hög ålder.

Bemödandena att ge samma tolkning för alla **Tuna**-namn har troligen varit överdrivna. Ett namn som *Fituna* ”inhägnad för fän” med ett läge i utkanten av en socken visar att inte alla **Tuna**-namn står för någon samhällsfunktion i forntiden.

Ordet **tun** ger i sig själv ingen ledning i frågan varför **Tuna**-orter ofta har haft en stark ställning i den gamla samhällsbyggnaden.

Folkvandringstiden är troligen åldern för namnens tillblivelse. Dateringen rör också den religionshistoriska frågan om Odensdyrkan, eftersom Odens namn inte finns med bland förlederna.

Viss redigering Benny Flodin

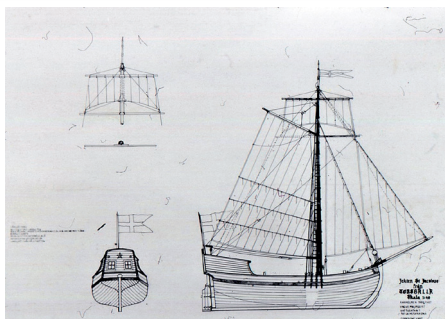
Torshälla som hamnstad och båtbyggare – en fartygsmodells historia av Leif Persson

Jag vill denna gång återknyta till min förra artikel om kanonerna på Kanonklippan som med all sannolikhet kommer från stadens seglande jakter och var minnen från stadens långa sjöfartsepok.

På Bergströmska gården finns sedan 1994 en fartygsmodell av Torshälla-jakten *S:t Jacobus* (bilden nedan), som intimt hör samman med gårdens och stadens historia. Modellen tillkom på författarens initiativ och bekostades av medel från hembygdsföreningen. Projektet med ritningar och modellbygge tog närmare 3 år.

Tillfälligheter kan ibland ha stor betydelse när en historia ska skrivas: när staden 1798 i det närmaste totalt förstördes av den stora stadsbranden, kom av en slump borgargården nr 58, Bergströmska gården, att överleva. Gården byggdes eller köptes 1751 av handelsmannen och skepparen Anders Ståhle.

Modellritning av S:t Jacobus

Familjens tidigare gård, nr 42, kom också den att skonas från stadsbranden. Den var dock belägen i avsevärt blygsammare omgivning i hörnet av nuvarande Järnvägs-gatan och Lilla gatan. Dessa kvarter tillhörde de mindre besuttna i staden. Den låg nära västra stadstullen, Westertull, och de mer industribetonade kvarteren. Här låg bl.a. Holms hammare och salpetersjuderiet vid nuvarande Ruuths gränd i kvarteret Borgmästaren. Buller och odör från dessa bägge verksamheter bör, minst sagt, ha varit påtaglig.

Min tidigaste notering om *S:t Jacobus* är från 1787 då skepparskrået ombildades och fick nya regler. Jakten tillhörde då skepparen och handelsmannen Jacob Peter Ståhle och stannade därefter kvar i familjens ägo till omkring 1805 då skråredaren Carl Adam Schepherus tillsätter och avskedar skeppare på jakten. Så länge fartyget var i familjens ägo kunde de anställa vilken skeppare de önskade medan de själva kunde utses till skeppare för någon av skråredaren Schepherus jakter. På det sättet kunde familjen inräkna två inkomster per seglationssäsong och familjens yngre män kunde skaffa sig värdeful-

la erfarenheter som matrosar och senare skeppare på familjens jakt.

Jakter av denna storlek bedöms ha krävt 3 mans besättning, skepparen samt ytterligare en vuxen man samt en skeppsgosse för att hissa seglen och sköta fartyget. *S:t Jacobus* kvarstannade i stadens fartygsflotta till åtminstone 1843 då den försvinner ur handlingarna.

S:t Jacobus försvinnande sammanfaller också med att hjulångfartygen på 1830-talet har gjort sitt inträde på Mälarens vatten och i Torshällas fartygsflotta. Kvar vid den tiden var då bara 4 - 5 jakter förda av skepparskråets skeppare. De äldre jakterna kom vid den tiden att byggas om till pråmar som bogserades av hjulångfartygen då de nya hjulångfartygen hade blygsam lastkapacitet men desto mer plats för passagerare.

S:t Jacobus har därför haft en verksamhetstid på minst 63 år vilket är anmärkningsvärt lång tid för en skuta som byggdes av furu och inte ek. Nu togs väl insjöjakterna säkert upp på varvet i Torshälla varje vår för upprustning och hårt väder var väl ganska sällsynt på Mälaren, vilket kan vara en del av förklaringen till dess långa livslängd.

Förlagan till stadsjakterna vid denna tid står att finna i de holländska bojorterna som hade så kallat sidosvärd för att kunna segla på grunda vatten. *S:t Jacobus* uppvisar ett flertal byggnadstekniska drag som visar att den har sitt ursprung i den holländska skeppsbyggnadstraditionen. Då *S:t Jacobus* inte är utrustad med sidosvärd har dess köl blivit fördjupad för att den inte ska få för stor avdrift vid seglingen. I samarbete med författaren har modellbyggaren, fartyghistorikern och Vatten- och vägbyggnadsingenjören Yngve Malmqvist i Huskvarna gjort en rekonstruktion

av jakten. Dels utifrån beskrivningen i Johan Fischerströms berättelse av jakten och dels från samtida avbildningar av jakter i olika arkiv samt från Torshällas stadskarta från 1783 som i å- och hamnmiljö avbildar två torshällajakter från 1780-talet.

Modellen är utförd i skala 1:40 och jaktens längd är beräknad till 42,35 fot (12,7 m), bredd 13,50 fot (4,05m) och lastade 14,16 svåra läster d v s ca 34,7 ton järn eller c:a 340 tunnor säd i rymdmätt. Färgsättningen av jakten har hämtats från 1783 års stadskarta. Vad som inte kan ses med blotta ögat är att Yngve Malmqvist har insett kajutan på exakt det sätt som den är beskriven i Fischerströms beskrivning. Torshällajakterna hade en tudelad röd – och vit vimpel på förgylld spira och på skepparskråets bevarade skrålåda är den avbildad med ett kors. Malmqvist menar dock att man inte ska fästa för stort avseende vid just den avbildningen då den mer är ett uttryck för ”konstnärlig frihet”. Att borgare börjar förse sina fartyg med namnskylt i aktern, var ovanligt fram till 1830-talet. Dessförinnan var det förbehållet kronan och i viss mån adeln. Kanske kan skepparen ha angivit namnet på kajutans framkant vilket har förekommit.

Några år tidigare omnämndes släkten Ståhles fartyg, *S:t Jacobus*, av ekonomiintendenten och författaren Johan Fischerström, som den 30 augusti 1782 gjorde en resa med skepparen Anders Ståhle och hans jakt från Stockholm till Torshälla. Johan Fischerström beskriver skepparen som en ung man med vänligt sätt och ett anständigt uppförande och visade muntert och hurtigt uppträdande. Skepparen ska även ha haft ett lekfullt sinnelag då han tyckte om att ”tuta” med sin trumpet så att ekot skallade så snart det fanns tillfälle.

Johan Fischerström beskriver jakten på följande sätt:

"en liten jakt...utrustad med fyra små lavettlösa canoner...Jakten var i bästa stånd, försedd med nytt storsegel, fock och klyfert; et par ansenliga åror; pålätligt tågverk; tvänne små ankare; en julle, som i släptåg följde tätt efter. Från masttoppen fladdrade en röd och hvit flagg, och öfver denna höjde sig en förgyllad spira. Cajutan, hvarpå jag prenumereradt, väl inrättad, snygt målad, hade tvänne fönster, väggskåp, bureau, en liten afbalkning, som kallades sängkammare; och en vid trappan inpassad kaklugn...

Jakten hade från Thorshälla öfverfört till hufvudstaden, Järn och Canoner; var nu på hemvägen lastad med spanmål, silltunnor, desutom en hop oberedda Renhudar, med hvilka hela lasten var öfverhöljd. Uppå dessa varma bäddar, hade en Tobakshandlare från Stockholm, en Trädgårdsmästare från Strängnäs och en Fiskare från Ridön, slagit sitt läger... Till desse Passagerare bifogas tvänne Fruntimer...var av den ena (så ung att hon) ännu inte börjat bruka snus".

I en episod vid ankomsten till Torshällans mynning vid Ängsholmen den 2 september, berättar Fischerström att de seglat hela natten och vid ankomsten på morgonen möttes de av stiltje och stark motström i ån. Stränderna var flacka, låglänta och översvämmade av högt vattenstånd. Stränderna var också uppfyllda av fiskeverk för nors vilket gjorde att motströmmen blev ännu stridare och att fiskeverken reste sig högt över vattnet. Detta gjorde färden upp till staden ännu svårare. Det fordrades därför mycket arbete för att ta sig förbi fiskeverken. Man fick ro med fartygsåror och även varpa sig fram med hjälp av jolle, ankare och spel.

För att tillkalla draghjälp från staden tutade skepparen i sin trumpet för att väcka uppmärksamhet. Strax kom därefter flera personer i roddekor och förde trossar i land som villiga händer kunde släpa och dra jakten upp till stadens hamn. Vid ankomsten till hamnen, två timmar senare, tutade skepparen ännu en gång i sin trumpet och avlossade kanonsalut med dubbla skott, "svensk lösen" för att tala om att han anlant.

På så sätt kan man ibland väva ihop nutid och dåtid och det vore trevligt om de gamla salutkanonerna på Holmberget kunde hitta tillbaka till sina platser.

Leif Persson med modellen av S:t Jacobus

*Text & bilder Leif Persson
Viss redigering Benny Flodin*

Nyby gårds ursprung – Historiska forskningsresultat presenterade av Thomas Gustafsson – *forts. från S:t Olof Nr 2 – 2020*

Nybys ursprung

Nyby omtalas inte i kronans äldre jordeböcker (jb) från 1500-talet utan endast i kyrkans tiondelängder - tidigast 1573 - och kallas inte ens för frälsetorp, vilket däremot Stadstorp gör. Trots det fanns alltså en bonde som brukade mark som kallades Nyby i slutet av 1500-talet.

Skälet till att Nyby inte finns med i kronans jb borde vara att Nyby bildats av flera mindre tegar eller utjordar. De tas nämligen sällan upp i kronans jb och fogdarna visste inte alltid var de låg.

Ofta låg jorden på sådana här tegar och utjordar ofta i träda så när lokalbefolkningen upptäckte ledig mark så tog de på eget bevåg över marken och odlade upp den för eget behov. De enda som kände till saken var ju de som bodde i närheten och efter en tid ansåg de sig ha rätt till sådana "bortglömda" tegar och införlivade dem med sina egna ägor.

Före skiftesreformerna var f.ö. alla åkrar uppdelade på ett stort antal tegar som brukades av personer som inte bodde i direkt anslutning till åkermarken utan kunde bo på helt andra ställen. Utjordarna kring Torshälla stad brukades även av stadens borgare till husbehov. Ibland reste någon utomstående anspråk på utjordarna.

Förmodligen hade Gabriel Kristiernsson (Oxenstierna), farfar till den mera berömda Axel förvärvat dessa utjordar från kronan eller kungen genom att byta mot någon annan mark på något helt annat ställe i landet. Han gjorde massor med sådana jordbyten över hela landet. Det hände också att Gabriel (på eget bevåg) övertog ut-

jordar som tidigare tillhört kyrkor eller kloster.

Gabriels ägor i Torshälla ärvdes av hans son Gustaf Gabrielsson, som även blev far till den kände Axel (Gustafsson) Oxenstierna.

1602 bytte Gustafs änka fru Barbro Axelsdotter (Bielke af Åkerö) bort frälsehemmanet Nyby mot ett kronohemman i Hedemora och kronan blev ägare till Nyby.

De tegar som senare skulle kallas Nyby har förmodligen tillhört kyrkan på medeltiden. Efter reformationsbesluten i Västerås 1527 drogs domkyrkornas och klostrens jordegendomar in till kronan, men om de skänkts till kyrkan efter 1454 så hade arvingarna till de som skänkt det rätt att återbörda marken. Tanken var att dylika återbördanden skulle tas upp och behandlas på tinget som skulle avgöra vem som var den rättmätige arvingen, men så skedde inte alltid.

Ibland tog lokalbefolkningen helt enkelt över den tidigare kyrkojorden utan vidare spising. Det här skapade förvirring om vem som ägde vad, särskilt när det gäller utjordar och mindre tegar. Kronans fogdar hade inte heller alltid fullständig kontroll över var alla sådana fanns. Kung Gustav Vasa flyttade omkring fogdarna så de bytte ofta distrikt och var beroende av lokalbefolkningens hjälp för att få reda på vem som ägde vad.

Nils Adelstierna hade rätt i att Nyby, före bytet med kronan 1602, tidigare ägts av Gabriel Kristiernsson (Oxenstierna) men han ville inte erkänna att Nyby genom by-

tet ändrat skattenatur trots att han ju köpt det av kronan. Han var t.o.m. så fräck att han försökte leda i bevis att Nybys ägor tidigare omfattat all mark mellan Nybyån och åns huvudfåra. I så fall skulle ju alla tomterna i Torshälla stad tillhöra honom själv och stadens borgare skulle tvingas betala arrende till honom eftersom han köpt och nu ägde hela Nyby.

Resonemanget är orimligt för om all mark mellan Nybyån och dagens mittfåra tillhört en gård eller by som hette Nyby så skulle i så fall kyrkan ha byggts på Nybys forna mark, m.a.o. Nyby skulle ha varit den gamla kyrkbyn i socknen! Felet med det resonemanget är dock att en kyrkby måste ha samma namn som socknen. Den kan absolut inte ha hetat Nyby för det var ju som namnet anger en ny by.

Teoretiskt kan man tänka sig att den forna kyrkbyn, som - om den någonsin funnits - alltså ursprungligen måste ha hetat Thors-harg eller Torsillia som socknen.

Något skäl till namnbytet har Adelstier-na dock inte uppgett. Dessutom framgår av den kuperade och bergiga terrängen att någon större "by" aldrig kunde ha funnits på marken mellan Nybyån och åns huvud-fåra. Där fanns inte tillräckligt med åker-mark för att föda ens en familj - mycket mindre flera familjer i någon by.

Dessutom ska man lägga märke till att marken sluttar kraftigt vilket betyder att om där funnits åkrar så skulle säden ha spolats bort så fort det regnade!

Av senare kartor framgår att marken endast på ett fåtal ställen var tillräckligt plan för att vara odlingsbar, se karta Ny-by 1707 som redovisar ett antal små ut-spridda numrerade vretar. De här hagar-na och vretarna brukades enligt kartan år 1707 av stadens borgare som förutom si-na kålgårdar och vretar inne i själva sta-

Thomas Gustafssons kommentarer till Nyby Gårds ursprung i S:t Olof Nr 2 enl. bl.a. "Svenska Gods och Gårdar"

Den äldre manbyggnaden på Nyby gård senare "frälsegård" när Gavelius adla-des med namnet Adelstierna

Den nya Herrgården (Corps de logi) byggd av Adolf Zethelius 1835 sedan han grundat Nyby Bruk år 1828

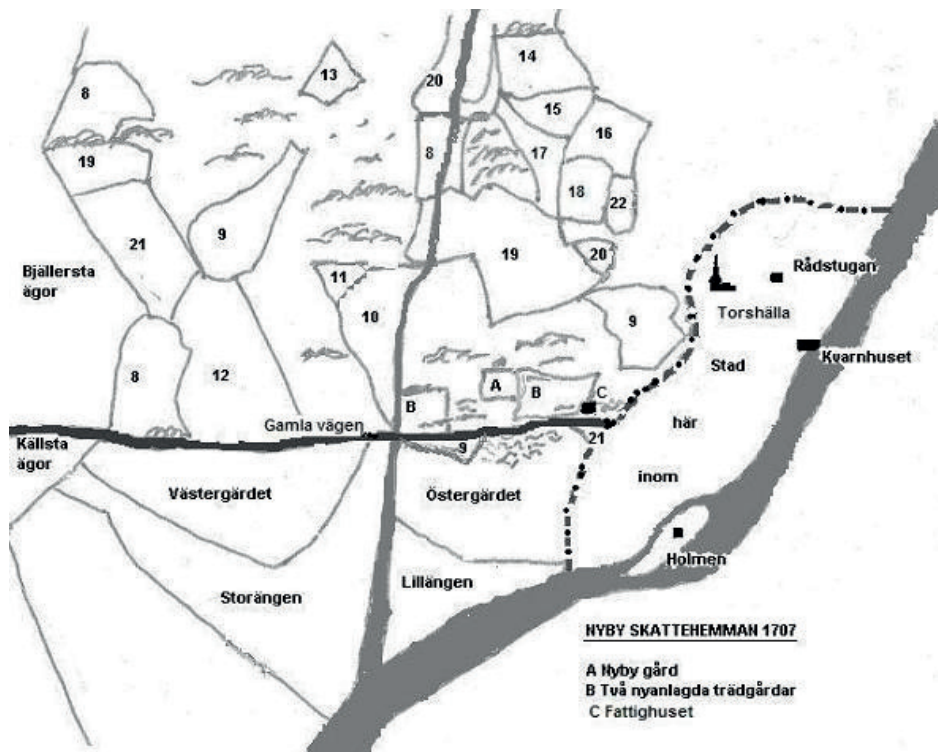
den alltid ville ha mer mark att odla på för att försörja sig själva i så stor utsträckning som möjligt.

Den äldre herrgården eller säteriet byggdes väl av Adelstierna i början av 1700-talet?

Dessutom ställer jag mig mycket frågan-de till att Nyby hade 180 ha åker år 1938. Om det stämmer så måste någon ägare av Nyby ha köpt åkermarken av Bjäller-sta prästgård, Sörby, Källsta eller Roxnäs efter år 1707. Nybys åkermark var nämli-gen mycket mindre då Gavelius-Adelsti-erna köpte det 1707.

Alla de här vretarna och hagarna (se kar-tan på sidan 13) hävdades och brukades av borgare i Torshälla stad fast de låg in-om Nybys rågångar. En tvist om ägande-

*Nedan en renritad kopia av originalkartan från 1707
över Nybys åkermark, vretar och ängar.*

8	två vretar o två små hagar, som salig Anders (Allanders) änka brukar på Nybys ägor	21	Rådman Olof Svenssons vret
9	två vretar, som Anders Allanders änka också brukar	22	Notarien Johan Rahms vret
10	Madame Leijels hage	23	Nybys ägor rågång vid Kungsådran
11	Kapellanen Herr Nils Kolmodins vret	24	Tullporten
12	Erik Soelings vret	25	(norr om 14) Vitbergs stav (vid Vitberget)
13	Bengt Göstassons vret	26	(norr om 8) Roxnäs stav
14	två hagar o vret som salig Petter Anderssons änka också brukar	27	den stav som är liggande på landsvägen markerar gräns mellan Prästgården, Källsta o Nyby
15	Bengt Pers vret	28	stav mellan Källsta, Årby o Nyby
16	Rådman Johan Mobacks vret	29	gräns mellan Årby o Nyby
17	Carl Preutz vret o rodstappa	30	Källsta o Årby ägor sammanstråla till en hög backe kallad Årby Ekhammar
18	Erik Matssons vret	31	stenstav markerar gräns mellan Årby o Källsta
19	Stiernströms tvenne vretar o en hage		
20	Johan Anderssons änkas hage o vret		

rätten till dessa småjordar uppstår sedan hauptmannen i Livgedinget Nils Adelstierna köpt Nyby skattehemman av kronan. Med stöd av handlingar rörande det tidigare bytet med kronan 1602 omvandlar han skattehemmanet till frälse. Han köpte också Wäsby m.m. Lägg märke till att hans historiska argumentation om Nyby är felaktig. Någon gård eller by med detta namn fanns inte på medeltiden. Det var som namnet tydligt anger fråga om ”en ny by” som först kan beläggas i handlingar från 1570-talet.

Gavelius/Adelstierna köpte Nyby av kronan. Då blev Nyby skattepliktigt. Därför kallas det till skatte eller skatteköp. Skatteköpet trädde i kraft 1707-03-20. (Det finns handlingar om det på Riksarkivet. Adelstierna tvistade med Maria Leijel om vem som skulle få köpa Nyby och Kälby av kronan. Leijel behövde mer skog att kola på till sitt järnbruk i Torshälla, men blev utmanövrerad av Adelstierna. Därför tvingades Leijel köpa skog ända bort i Råby-Rekarne.)

Det viktiga med historiken är när Gustafs änka Barbro 1602 byter bort frälsehemmanet Ny-

by mot ett kronohemman i Hedemora så blir kronan ägare till Nyby och hon blir ägare till hemmanet i Hedemora, som alltså blir frälse. Rätten att uppbära arrendet (räntan) av Nyby efter bytet tillkommer ägaren, alltså kronan, som sedan förlänat rätten till änkedrottningen och hennes livgeding. Änkedrottningen har tydligen i sin tur förlänat rätten till Jakob Persson som alltså fick ränta och ovissa persedlar från Nyby under några år på 1600-talet. Jakob dog 1651.

Det var alltså kronan som fortfarande ägde Nyby när Gavelius köpte det. När han lyckades omvandla Nyby till frälse vet jag inte, men han hade ju även köpt Wäsby som var frälse. När han blev adlad så kunde han ansöka om att bilda ett säteri utav Wäsby och Nyby och några gårdar till.

*Bifogar även för
kännedom det färg-
glada **originalet**
till 1707 års karta
som jag förenklat
och renritat.*

*Text & bilder
Thomas Gustafsson*

*Redigering
Benny Flodin*

**Torshälla
Hembygdsmuseum
S:t Olofs Gille
Bergströmska gården**

*Öppet varje torsdag apr-okt,
i juli även tisdag & lördag
kl. 13.00 – 16.00*

**Vi har böcker och olika
skrifter till
försäljning bl.a.:**

Nya Torshälla ABC

*TNHS historiska skrifter 1-9 och
Torshällas Tidslinje från
Istid till Nutid*

Rekarnebygden i backspegeln

Historiska skrifter om Torshälla

*Böcker om Marianne Ebeling
och Harriet Ebeling*

Torshälla stenkärlsfabrik

**S:t Olof utkommer med 4 Nr/år
med följande prel. utgivningstider**

- 1. ca 2 w efter Årsmötet (ÅM)**
i kvarnen som bokats i god tid
- 2. före midsommar (MS)** med
slutgiltigt Sommarprogram för de
fem sommarveckorna m.m.
*Not. att prel. Sommarprogram lämnas
till Torshälla Runt redan i mars*
- 3. efter Torshälla Marknad (TM)**
med aktuellt från både MS & TM
- 4. före jul med ÅM-kallelse** till
årsmötet i mars - Kvarnen bokas!

**Torshälla Hembygdsförening
S:t Olofs Gille**

Styrelse:

Tryggve Lundh, ålderman	076-340 74 15
Jan-Erik Kling, v. ålderman	070-565 56 41
Östen Belin, skrivare	076-833 21 23
Barbro Holmén-Gustafsson, gärdeman	070-571 34 06
Benny Flodin	070-656 54 54
Mikael Nyman	073-447 93 12
Birgitta Biderman	073-320 53 93

Suppleant:

Maj-Lis Strandberg	070-308 19 24
Kjell Jansson	070-205 84 85

Museikommitté:

Styrelsen

Arkivkommitté:

Benny Flodin, (Björn Maxe konsult)

Fastighetskommitté:

Jan-Erik Kling, Mikael Nyman

Aktivitetskommitté:

**Birgitta Biderman,
Maj-Lis Strandberg (köksansvarig)**

Dataansvarig:

Benny Flodin t.f.

Bygdeband:

Karin Lindh 072-323 15 45

Redaktion S:t Olof:

Benny Flodin

Bergströmska gården, Hembygdsmuseum

Lilla gatan 12, TORSHÄLLA

Telefon 016-35 50 76 alt. 070-565 56 41

Medlemsavgift: 100:- enskild, 150:- familj

Bankgiro: 5239-1901

Postadress: Torshälla Hembygdsförening

S:t Olofs Gille, c/o Tryggve Lundh

Klostergatan 9, 644 31 TORSHÄLLA

E-postadress: info@sanktolofsgille.se

Hemsida: www.sanktolofsgille.se

Så kan friska äldre umgås med covid-19

- Förutom att hålla kontakten via telefon och dator kan du som är frisk och 70 år eller äldre träffa släkt och vänner om det sker under säkra former.
- Planera mötena i förväg och fundera på hur du kan minska risken för att sprida smitta.
- Träffas bara om alla är friska. Undvik möten även om du har milda symtom.
- Om du har testats, är symptomfri och bedöms ha någon form av immunitet så löper du mindre risk att bli smittad liksom att sprida smittan. [Läs mer på sidan om tester.](#)
- Träffas hellre utomhus än inomhus. Håll minst en armlängds avstånd till varandra.
- Umgås i små grupper, undvik sammanhang med många människor.
- Placera stolar och bord så att ni kan hålla avstånd, även utomhus.

- Tvätta händerna med tvål och vatten, särskilt innan du äter eller fikar.
- Använd handsprit om du inte har tillgång till tvål och vatten.
- Tvätta händerna så snart du kommer hem.

Om du ska resa

- Alla som är symptomfria kan resa inom landet. Använd då i första hand egna färdmedel eller allmänna färdmedel som går att platsboka.
- Undvik att åka med kollektivtrafik, som exempelvis buss, tåg, tunnelbana och spårvagn.

Med förhoppning om att nästa år blir mera normalt önskar Styrelsen att alla medlemmar klarar sig genom 2020